

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΕΛΑΝΙΤΗ

Όμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ ΚΑΙ Η ΜΙΜΗΣΗ

Ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει, ὅταν αἰσθάνεται ἀνάγκη νὰ μάθει, νὰ ἀποκτήσει πεῖρα. Αὐτὸ εἶναι ἓνα γενικὸ πόρισμα τῆς σύγχρονης ψυχολογίας, καὶ μάλιστα τῆς ψυχολογίας τῆς μαθήσεως, ἡ ὁποία παρουσίασε μεγάλη ἐξέλιξη κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες μὲ πειραματικὲς ἔρευνες ὅχι μόνον στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ στὸ ζῷο.

Τὸ ἄτομο, πρὶν ἀναλυτικὰ, στὶς διαφορὰς ἐνέργειές του ἀποβλέπει, συνειδητὰ εἴτε ἀσυνεῖδητα, στὴν ἐπίτευξη κάποιου σκοποῦ, πρὸ ἐξυπηρετεῖ, ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα, τὴν ἀνάγκη, ἢ στὴν ἀποφυγὴ ἀστοχίας, τὴν ὁποία κατὰ κανόνα παρακολουθεῖ δυσάρεστη συναισθηματικὴ κατάσταση. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ψυχολογία χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη ἀμοιβή, στὴ δὲ δεύτερη τὴ λέξη ποινή.

Ἡ μάθηση εἶναι μία ἀπὸ τὶς πρὶν σημαντικὲς ἱκανότητες τοῦ ἀτόμου, γιὰτὶ χάρις αὐτῇ — ὁ ἄνθρωπος ἰδίως — ἀποκτᾷ ὅχι μόνον τεράστια, ἀλλὰ καὶ ποικίλη πεῖρα — ἐμπειρίες, γνώσεις, ιδέες, ἐννοιες, τρόπους σκέψεως, δεξιότητες, ἔξεις, στάσεις ἢ διαθέσεις (attitudes), διαφέροντα κ.ἄ. — μὲ τὴν ὁποία ἐξυπηρετεῖ πολλοὺς σκοποὺς τοῦ ὡς ψυχολογικοῦ ὄντος. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀναφέρουμε τοὺς ἐπόμενους: Τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητος, τῆς ὁποίας ἡ αὐτονομία θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ συγχρόνου κόσμου, τὴ θεμελίωση καὶ περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς προσωπικότητος, τὴν κοινωνικοποίησίν του, τὴν ἐκπαίδευσίν του, τὴν προσαρμογὴν στὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἐπιβίωσίν του, τὴ δημιουργικότητά του, τὴν οἰκειοποίησιν τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία ἄς σημειωθεῖ, δὲν εἶναι μόνον προῖον μαθήσεως, ἀλλὰ καὶ ὄργανο γιὰ τὴ διεύρυνσίν της, κτλ.

Ἡ πεῖρα δηλαδή, πρὸ ἀποκτᾷ τὸ ἄτομο, τροποποιεῖ, ἄλλοτε περισσότερο καὶ ἄλλοτε λιγότερο, τὴ συμπεριφορὰ του καὶ λόγῳ τοῦ

δυναμισμού, τὸν ὁποῖο περικλείει ἡ ἴδια, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς προσπάθειας, ποὺ καταβάλλει τὸ ἄτομο γιὰ τὴν οἰκειοποίησίν της.

“Ὅλα τὰ εἶδη τῆς πείρας — μὲ ἄλλη λέξη, ὅλα τὰ προϊόντα τῆς μαθήσεως —, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ ἀναφέρθησαν προηγουμένως, κατατάσσονται σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες: στὴν πείρα (ἢ στὰ προϊόντα τῆς μαθήσεως) φυσικοῦ τύπου καὶ στὴν πείρα κοινωνικοῦ τύπου, στὴ φυσικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ πείρα.

Φυσικὴ πείρα εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀποκτᾶται ἀπὸ τὴν ἄμεση, εἴτε καὶ ἔμμεση (ἀπεικονίσεις), ἐπαφὴ τοῦ ἀτόμου μὲ τὰ πράγματα — ἢ καὶ πρόσωπα — τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται στὸ νοῦ σὰν εἰκόνες (παραστάσεις), ἐνῶ κοινωνικὴ εἶναι ἡ πείρα ποὺ ἀποκτᾶ τὸ ἄτομο συναναστρεφόμενο ἄλλα ἄτομα, εἰδικότερα βρισκόμενο μὲ αὐτὰ σὲ ἐπικοινωνία καὶ σὲ ἀλληλεπίδραση.

Καὶ ἡ μία κατηγορία πείρας καὶ ἡ ἄλλη ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὴν ὅλη ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ μεγαλύτερη ἔχει ἡ κοινωνικὴ. Παρατηροῦμε ἐδῶ ὅτι τὸ φυσικὸ πρᾶγμα μανθάνεται μὲ τὴν ἀπόκτηση τῆς εἰκόνας του καὶ τὴν χρησιμοποίησή καὶ ἄλλων αἰσθητηρίων, ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκειοποίησή τῆς κοινωνικῆς πείρας, ποὺ ὑπάρχει γι’ αὐτό, τῶν γνώσεων, τῶν ἰδεῶν, τῶν ἐννοιῶν, τὶς ὁποῖες διαθέτει ἡ κοινωνία γιὰ κάθε πρᾶγμα. Ὑπενθυμίζουμε δέ, πὼς ἡ κοινωνικὴ πείρα, ὅχι ἡ φυσικὴ, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐξανθρωπίζει, ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει ἀνώτερο ὅλων τῶν ὑπαρχόντων στὴ γῆ ὄντων.

Γιὰ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τὴ διαφορὰ μεταξὺ φυσικῆς καὶ κοινωνικῆς πείρας, μπορεῖ νὰ λάβῃ ὑπόψη τὰ προϊόντα τῆς μαθήσεως, τὰ ὁποῖα ἔχει ἓνα ἄτομο, ποὺ ἔζησε ὅλα του τὰ χρόνια μακριὰ ἀπὸ κοινωνία, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ ἀγριόπαιδα, ποὺ ἀνακαλύφθηκαν κατὰ καιροὺς σὲ δάση ἢ σὲ ἄλλα μέρη — μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ παιδί τοῦ Aveyron, τὸ ὁποῖο ἀνακαλύφθηκε τὸ 1799 στὸ ὁμώνυμο δάσος τῆς Γαλλίας —, τοὺς μακρινοὺς προγόνους μας, ὅταν ζοῦσαν χωρὶς κοινωνία, τὰ βρέφη κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες ἀπὸ τὴ γέννησή τους καὶ τὰ ἄγρια ζῶα. Κανένα ἀπὸ τὰ ἄτομα αὐτὰ δὲν εἶχε παρὰ μόνο φυσικοῦ τύπου πείρα, εἰκόνες δηλαδὴ κτλ. διαφόρων πραγμάτων ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ εἶχαν ὑποπέσει στὰ αἰσθητήριά τους.

Τὰ προϊόντα τῆς μαθήσεως, ἐν τούτοις, ποὺ ἀποκτᾶ τὸ ἄτομο στίς ἐπαφές του μὲ ἄλλα ἄτομα τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, μὲ γνώμονα τοὺς ἀναγνωριζόμενους σ’ αὐτὸ κανόνες ὀρθῆς συμπε-

ριφορᾶς, δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιθυμητά. Ἡ πολλή κοινωνική πείρα, ποὺ μανθάνεται, εἶναι ἀσφαλῶς εὐεργετική, ἀλλὰ καὶ ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὴν καταδικάζεται ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ ἔχουν ἐνσαρκώσει τὸ κοινὸ πνεῦμα καὶ αὐτὸ ἔχουν ὡς ὁδηγὸ στὴν κοινωνική ζωὴ τους. Εἴτε ὅμως τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, ἡ κακὴ κοινωνική πείρα καὶ οἱ φορεῖς της θὰ ὑπάρχουν πάντοτε στὶς κοινωνίες καὶ θὰ ἐξωθοῦν πολλὰ ἢ λίγα ἄτομα σὲ παρέκκλιση ἀπὸ ὅ,τι κοινῶς θεωρεῖται ὀρθὸν καὶ πρέπον.

Ἡ κακὴ κοινωνική πείρα ὅμως δὲν εἶναι ἐξίσου κακὴ σὲ ὅλα τὰ ἄτομα μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας, ποὺ τὴ μαθαίνουν, λόγῳ τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν μεταξὺ τους. Ἐτσι οὔτε ὅλα μαθαίνουν ὅλη τὴν ὑπάρχουσα στὴν κοινωνία κακὴ πείρα οὔτε, καὶ ἂν μάθουν τὴν ἴδια ποσότητα καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἀπ' αὐτὴν, δέχονται τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐπίδραση, μεταβάλλονται δηλαδή στὸν ἴδιο βαθμὸ κατὰ τὴ συμπεριφορά, γιατί ἄλλος ὁ βαθμὸς τῆς νοημοσύνης τοῦ ἑνὸς καὶ διαφορετικὸς τοῦ ἄλλου, ἄλλη ἢ παλαιὰ πείρα κατὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς κακῆς ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο, διαφορετικὰ τὰ κίνητρα καὶ ἡ ἰσχὺς τους στὸν καθένα, διαφορετικοὶ οἱ σκοποὶ τοῦ καθενός, διαφορετικὰ τὰ διαφέροντα, οἱ ἐπιδιώξεις, οἱ πεποιθήσεις, ἄλλη ἢ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή καὶ ἡ πίστη στὶς ἀξίες τῆς ζωῆς ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο κτλ.

Ἡ κοινωνική πείρα γενικῶς βοηθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τό, νέο κυρίως, ἄτομο νὰ ἀναπτύξει τὶς ἱκανότητές του, ἔμφυτες καὶ ἐπίκτητες, καὶ νὰ κοινωνικοποιηθεῖ, νὰ γίνεῖ δηλαδή ἓνα ὄν, τὸ ὁποῖο νὰ μὴν αἰσθάνεται μόνο ὡς ἄτομο αὐτόνομο καὶ ἀνεξάρτητο μὲ ἴδια προβλήματα, μὲ ἴδια κίνητρα, μὲ ἀτομικοὺς σκοποὺς καὶ ἀτομικὲς ἐπιδιώξεις κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ ὡς μέλος κοινωνικῆς ομάδας, ὅποτε, καθὼς εἶναι εὐνόητο, συμμερίζεται καὶ θεωρεῖ σὰν ἰδικό του ὅ,τι ὑπάρχει στὴν κοινωνία καὶ τὴν ἀπασχολεῖ· ἀποκτᾷ δηλαδή καὶ κοινωνική συμπεριφορά, ἡ ὁποία πολλὰς φορὲς ἐπιβάλλει παραγνώριση καὶ ὄχι σπάνια καὶ κατάπνιξη κάθε ἐκδηλώσεως, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα αὐτά, χρειάζεται ἀπόκτηση ἀπὸ κάθε ἄτομο ἑνὸς μέρους τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς πείρας, γιατί κάθε μεταβολὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀσφαλῶς καὶ ἐκείνη, ποὺ συνδέεται μὲ κοινωνικοποίηση, ἔχει ὡς προϋπόθεση μάθηση, κοινωνικὴ μάθηση. Εἶπαμε δὲ ἀπόκτηση μέρους τῆς κοινωνικῆς πείρας, γιατί ἓνα ἄτομο εἶναι ἀδύνατο νὰ μάθει ὅλη τὴν ὑπάρχουσα, ὅλη, ποὺ ἔχει συσσω-

ρευθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἀνθρώπου μέχρι σήμερα, καὶ διαρκῶς συσσωρεύεται.

Ἡ κοινωνικὴ πεῖρα, ποὺ ἔχει κατακτήσει ὁ ἄνθρωπος στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, μάλιστα δὲ ἐκείνη, ποὺ δὲ χάθηκε, ὑπάρχει στὸ νοῦ ὅλων τῶν ζώντων σήμερα ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅ,τι ἔχουν ἐπινοήσει, πράξει, κατασκευάσει καὶ γράψει οἱ ἄνθρωποι ἀναρίθμητων γενεῶν. Ἡ πεῖρα αὕτη δηλαδὴ δὲν κατακτήθηκε μόνο στὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ στὸ παρελθόν, τὸ μεγαλύτερο μέρος της στὸ παρελθόν, καὶ σὲ κάθε ἐποχὴ ἀποτελοῦσε ἀφετηρία καὶ ἰσχυρὸ παράγοντα γιὰ κατάκτηση νέας.

Ἡ παλαιότερη κοινωνικὴ πεῖρα, μὲ τὶς προσθήκες, ποὺ ἐγίνοντο σ' αὐτὴν κάθε ἐποχὴ, μετεδίδετο ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ καὶ ἔτσι ἔφθασε μέχρι τὴν ἐποχὴ μας, οἱ ἄνθρωποι τῆς ὁποίας πάλι δὲν παραλείπουν νὰ κάμουν ὅ,τι καὶ οἱ προγενέστεροι γιὰ τὴ μετάδοσή της στοὺς σημερινοὺς νέους.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ἐδῶ ὅτι ἡ κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα διαθέτει τὴν ἰδική της κοινωνικὴ πεῖρα, ἀλλὰ, ἄλλοτε πολλὰ καὶ ἄλλοτε λίγα, στοιχεῖα της, γιὰ πολλοὺς εὐνόητους λόγους, μεταδίδονται καὶ σὲ ἄλλες κοινωνικὲς ὁμάδες καὶ ἀναμιγνύονται μὲ τὴν πεῖρα, παλαιὰ καὶ σύγχρονη, ποὺ οἱ ἴδιες ἔχουν κατακτήσει. Παρατηρεῖται δηλαδὴ μία ἐξάπλωση τῆς κοινωνικῆς πείρας, ἡ ὁποία πολλὰς φορὲς παίρνει παγκόσμιες διαστάσεις, ὅπως π.χ. ἡ πολιτιστικὴ πεῖρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων λαῶν.

Ὑστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἐρωτᾶται: Πῶς ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει τὴν κοινωνικὴ μάθηση, μὲ ποιὲς ἐκδηλώσεις ἢ ἐνέργειές του κατορθώνει νὰ εἰσάγεται, ἔστω καὶ σὲ ἓνα μόνο μέρος ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα πεῖρα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, στὴν ὁποία ἀνήκει;

Ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς οἱ σπουδαιότερες, οἱ ὁποῖες καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν μὲ συντομία στὴ συνέχεια, εἶναι: Ἡ ἐπικοινωνία, ἡ ἐκφραση, ἡ ἀλληλεπίδραση, ἡ ἐξάρτηση, ὁ ταυτισμὸς καὶ ἡ μίμηση, ἡ ὁποία ὅμως θὰ ἐξετασθεῖ ἰδιαιτέρως, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ πρωταρχικῆς σημασίας ἐνέργεια γιὰ μετάδοση στὰ μέλη κάθε κοινωνικῆς ὁμάδας τῆς ὑπάρχουσας σ' αὐτὴν πείρας.

Ἡ ἔννοια καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἔννοια κάθε ἄλλης, γιατί ὅλες εἶναι κοινωνικῆς φύσεως καὶ ὅλες προέρχονται ἀπὸ αὐτό, ποὺ ὁ Ξενοφῶν ἀποκαλεῖ «πόθον τῶν συντρόφων» (Ἀπομν. 2, 3, 4).

Ἐπικοινωνία, ἐν πρώτοις, εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐπαφὴ δύο ἢ περισσό-
τερων ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἀτόμων καὶ ομάδων, ἀπὸ πλησίον εἴτε καὶ
ἀπὸ ἀπόστασις, ὅποτε, φυσικά, γίνεται χρῆσις ἀναλόγων μέσων, ἐπι-
στολῆς, τηλεφώνου κ.ἄ.

Κατὰ τὴν ἐπικοινωνία ἐκεῖνο ποὺ πραγματικὰ συμβαίνει, εἶναι ἡ
ἀμοιβαία ἐκπομπὴ ἐρεθισμάτων καὶ ἡ ἀμοιβαία ἀντίδρασις σ' αὐτά.
Τὰ παρεχόμενα ἐρεθίσματα καὶ οἱ σ' αὐτὰ ἀντιδράσεις εἶναι συνή-
θως λέξεις καὶ φράσεις (λόγος προφορικὸς ἢ γραπτὸς), ἀλλὰ καὶ
ἄλλες συμβολικὲς κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν χειρῶν, τὶς ὁποῖες
κάνει κάθε ἄτομο, ἰδίως δὲ οἱ ἀπαίδευτοὶ κωφάλαλοι, τῶν ὁποίων ἡ
γλῶσσα συνίσταται στὶς κινήσεις αὐτές.

Ἡ ἐπικοινωνία εἶναι ψυχικὴ ἐπαφὴ πρὸ παντὸς μεταξὺ προσώ-
πων, ἀλλὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πολλὰς φορές ὅτι ὑπάρχει καὶ
μεταξὺ προσώπων καὶ δημιουργημάτων ἄλλων προσώπων, ὅπως εἶ-
ναι π.χ., ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γραπτὰ κείμενα, τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τὰ
ἄλλα προϊόντα τοῦ νοῦ καὶ τῶν χειρῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὁ λόγος εἶναι
ὅτι καὶ αὐτὰ περικλείουν σκέψεις, γνώσεις, ιδέες, φαντασία, συναι-
σθηματικὲς καταστάσεις διάφορες, καὶ γενικῶς ὅ,τι συνιστᾷ τὴν ψυ-
χοσύνθεσιν τῶν δημιουργῶν των. Οἱ δημιουργοὶ ἐκπέμπουν μὲ τὰ
ἔργα τοὺς ἐρεθίσματα (μηνύματα), τὰ ὁποῖα συλλαμβάνουν ὅσοι τὰ
πλησιάζουν, ἰδίως οἱ πρὸ εἰδικοὶ σ' αὐτά, καὶ μὲ τὴν σειράν τους, ἀφοῦ
τὰ περιεργασθοῦν καὶ νοιώσουν — ἢ νομίσουν ὅτι ἐνοιῶσαν — τὰ
ψυχικὰ στοιχεῖα ποὺ περικλείουν, ἀντιδρῶν μὲ ποικίλες ἐνέργειες,
ἐπηρεασμένους ἀπὸ ὅ,τι ἀντελήφθησαν ἀπὸ αὐτά.

Ἀλλὰ καὶ ὁ δημιουργὸς ἐνὸς ἔργου πολλὰς φορές, ἂν ὅχι πά-
ντοτε, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν περάτωσιν τοῦ ἔργου του, ὅπως καὶ κατὰ
τὴ διάρκειαν τῆς τελέσεώς του, ἐπικοινωνεῖ, γιὰτὶ ἡ σύλληψις (μὲ τὴ
φαντασία) τοῦ δημιουργήματος ἔρχεται ὡς ἀντίδρασις στὴν κοινω-
νικὴ πεῖρα, ποὺ ἔχει ἀποκτήσει ἀπὸ τὸ περιβάλλον του ἢ καὶ ἀπὸ
ἄλλα κοινωνικὰ περιβάλλοντα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προηγούμενα, σημειώνουμε γιὰ τὴν ἐπικοινωνία
καὶ τὰ ἐπόμενα: Παρὰ τὸ ἐρέθισμα καὶ τὴν ἀντίδρασιν σ' αὐτό, ἀπα-
ραίτητο στοιχεῖο τῆς ἐπικοινωνίας, ἐφόσον μάλιστα διεξάγεται μὲ
λόγον, εἶναι ἡ κατανόησις τῶν ἀμοιβαίως λεγομένων, γιὰτὶ ἀλλιῶς
δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ
ἐπικοινωνία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀν-
θρώπου καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ποὺ συνθέτουν τὴν κοινωνικὴν ὥρι-

μότητα τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν καλὴν προσαρμογὴν τοῦ στὴν κοινωνία, τὴν ψυχικὴν τοῦ ὑγείαν. Γιὰ τὴν σπουδαιότητά της σημειώνεται ἀκόμη, ὅτι χάρις στὴν ἐπικοινωνίαν ἐδημιουργήθη ἡ κοινωνία καὶ ἐπενοήθη ὁ συμβολισμὸς (ἡ γλῶσσα), τοῦ ὁποίου ἡ σημασία στὴν κατάκτηση γνώσεων καὶ ἰδεῶν, στὴν προαγωγὴ τῆς σκέψεως, τὴν διαφύλαξιν τῆς ἀνθρώπινης πείρας κτλ., ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τεράστια.

Ἡ ἔκφρασις εἶναι μιὰ ἄλλη κοινωνικὴ ἐκδήλωση, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὴ ἀνάγκη, τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἱκανοποίησιν τῆς ὁποίας ὀφείλονται πολλά. Εἶναι δὲ ἔκφρασις ἡ ἐξωτερικέυσις συναισθηματικῶν καταστάσεων, γνώσεων, ἰδεῶν, ἀναμνήσεων, προϊόντων τῆς φαντασίας καὶ πολλῶν ἄλλων ψυχικῶν στοιχείων, μὲν πολλὰ καὶ διάφορα μέσα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ συνηθέστερον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκριβέστερον, εἶναι ὁ προφορικὸς καὶ ὁ γραπτὸς λόγος. Ἄλλα μέσα εἶναι τὸ γέλιο, τὸ κλάμα, τὰ μαθηματικά, τὰ χημικὰ καὶ τὰ μουσικὰ σύμβολα, τὰ συνθήματα καὶ τὰ ἐμβλήματα, οἱ μυστικοὶ κώδικες, τὸ τηλέφωνο, ὁ τηλεγράφος καὶ τὰ ὅμοια, τὰ ἀπειράριθμα δημιουργήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσα θέσις κατέχουν τὰ ἔργα τέχνης, κτλ.

Ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζεται πολὺ συχνὰ κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ μὲν ἄλλα πρόσωπα, πολλὰς φορὰς δὲ ἐπιδιώκει συγχρωτισμὸν μὲ ἄλλους γιὰ νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι νοιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξωτερικεύσῃ. Ὅχι σπάνια, ἐν τούτοις, ἐκφράζεται καὶ χωρὶς νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους, κατ' ἰδίαν, χρησιμοποιώντας πολλὰ ἐκφραστικὰ μέσα. Στὶς κατ' ἰδίαν ἐκφράσεις τοῦ τοῦ ἄτομο νὰ μὲν δὲν ἐπικοινωνεῖ ἀμέσως μὲ ἄλλα ἄτομα, ἀλλὰ εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ φέρνῃ στὸ νοῦ τοῦ διάφορα πρόσωπα καὶ σ' αὐτὰ νὰ ἀνακοινῶναι μὲ λόγια ἢ μὲ ἄλλα μέσα σκέψεις, γνώμες, διάφορες συναισθηματικὰς καταστάσεις, ὀργή, μῖσος, φόβος, φιλία καὶ ἄλλα πολλά.

Κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν γενικῶς παρέχονται ἐρεθίσματα καὶ γίνονται ἀντιδράσεις σ' αὐτά, φανερὰς ἢ κρυφὰς, ἐνῶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἡ ἀντίδρασις δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητη.

Κατὰ τὴν ἔκφρασιν, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν, μεγάλη ποσότης πείρας, μάλιστα δὲ κοινωνικῆς, περιέρχεται ἀπὸ τὸ ἓνα πρόσωπο στὸ ἄλλο, ἂν ληφθοῦν δὲ ὑπόψιν τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἡ πεῖρα αὕτη κυκλοφορεῖται σὲ χιλιάδες καὶ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους.

Καὶ τὰ γραπτὰ κείμενα, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα δέ, ὅπως ἐλέγχθη, τὰ ἔργα τέχνης, περικλεί-

ουν συσσωρευμένη πείρα, ἡ ὁποία σιγὰ-σιγὰ γίνεται κτῆμα πολυαρίθμων ἀνθρώπων.

Σ' αὐτὴ δὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῆς πείρας δὲν ὑπάρχουν χρονικὰ ὅρια· ὁ ἄνθρωπος λίγους μῆνες μετὰ τὴ γέννηση μέχρι ποὺ νὰ κλείσει ὁ βιολογικὸς του κύκλος ἐπικοινωνεῖ, ἐκφράζεται καί, φυσικά, μαθαίνει.

Ἐπακολούθημα τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐκφράσεων, στὶς ὁποῖες προβαίνουν κατὰ τὴν ψυχικὴ τους ἐπαφὴ μὲ ἄλλους, εἶναι ἡ ἀλληλεπίδρασή τους, ἡ ἄσκηση δηλαδὴ ἐπιδράσεως τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου.

Κατὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, ὅπωςδήποτε καὶ ἂν συμβαίνει, ἀποκτᾶται συνήθως ἀπὸ κάθε μέρος πείρα, ἡ ὁποία ὅμως δὲν αὐξάνει ἀπλῶς τὴν ὑπάρχουσα σ' αὐτὰ μέχρι τώρα παλαιά, ἀλλὰ καὶ ἐπιφέρει ποικίλες ἄλλες μεταβολές στὴν προσωπικότητα τοῦ κάθε μανθάνοντος, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀναφέρομε: τὴν ἄσκηση διαφόρων ἱκανοτήτων, τὴν ἀπόκτηση δεξιοτήτων, τὴ βελτίωση ψυχικῶν λειτουργιῶν, τὴν ἐκλέπτυνση τοῦ συναισθήματος, τὴν προαγωγή τοῦ χαρακτήρα, τὴ βελτίωση τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου, τὴν κατανόηση κοινωνικῶν σχέσεων, ἀρχῶν καὶ ἀξιῶν καὶ ἄλλες πολλές.

Ἡ μάθηση δηλαδὴ ὑπερβάλλει ἑαυτήν, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὰ μανθανόμενα προκαλοῦν στὴ συνέχεια μεταβολές στὴν ψυχοσωματικὴ υπόσταση τοῦ μανθάνοντος, οἱ ὁποῖες ὅμως, ὅπως εἶπαμε καὶ προηγουμένως, δὲν εἶναι πάντοτε πρὸς τὸ καλύτερο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ χειρότερο.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον, ὅχι ὅμως καὶ μὲ τὸ φυσικὸ, μὲ τὰ γύρω του ἄψυχα πράγματα. Μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἐν τούτοις, βρίσκεται σὲ ἀλληλεπίδραση, δοθέντος ὅτι τοῦτο ἀσκεῖ συνεχεῖς καὶ βαθιές ἐπιδράσεις ἐπάνω του, ἐπὶ ὅλου τοῦ εἶναι του. Περιοριζόμαστε νὰ ποῦμε πὼς ὁλόκληρες κοινωνικὲς ομάδες, λαοί, φυλά κτλ., πῆραν τὴ σφραγίδα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, στὸ ὁποῖο ἔζησαν ἐπὶ μακρὸ χρόνο, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, στὴ διαίρεση τῶν ὁποίων σὲ πόλεις σημαντικὸ μέρος ἔπαιξε ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας, οἱ κατοικοῦντες σήμερα σὲ ὄρεινές περιοχές, σὲ πεδινές, σὲ παραθαλάσσιες κτλ.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅμως δὲν δέχεται παθητικὰ μόνον τίς ἐπιδράσεις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ δὲν ἀντλεῖ, παθητικὰ ἐπίσης,

πειρα από αυτό, αλλά και αναπτύσσει ενεργητική στάση απέναντί του, ή όποια επιφέρει μεταβολές σ' αυτό· ή οικοδόμηση οίκιας, άντι τοῦ σπηλαίου, ή κατασκευή δρόμων, φραγμάτων, ή εξημέρωση ζώων, ή καλλιέργεια τῆς γῆς, ό έμβολιασμός φυτῶν και πολλά άλλα εἶναι επιδράσεις τοῦ ανθρώπου επάνω στο φυσικό περιβάλλον.

Ἡ κοινωνία, λόγω τῆς επικοινωνίας τῶν μελῶν της, τῆς εκφράσεως και τῆς αλληλεπιδράσεώς τους, αποτελεί για τόν άνθρωπο σχολεῖο, άν και ή παιδεία, πού παίρνει από αυτή, δέν εἶναι όλες τις φορές ή πρέπουσα. Ὁ άνθρωπος όμως μέσα στην κοινωνία μαθαίνει πολλά και με αυτά παιδεύεται, μεταβάλλεται πρὸς τὸ καλύτερο. Και άν καθόλου δέν φοιτήσει σέ σχολεῖο, έχει μία αγωγή ὅχι εύκαταφρόνητη. Ἀφήνω ὅτι και τὸ σχολεῖο εἶναι κοινωνικός θεσμός, πού επενοήθη από αυτήν τήν κοινωνία για τή συμπλήρωση τῆς αγωγῆς τῶν μελῶν της, με σύστημα, ένσυνείδητη προσπάθεια και σκοπούς, πράγματα άνύπαρκτα σχεδόν στη συνήθη πορεία τῆς ζωῆς στην κοινωνία.

Ἡ αλληλεπίδραση διαφέρει από κοινωνία σέ κοινωνία και στην ἴδια κοινωνία από εποχή σέ εποχή, γιατί διαφορετικά εἶναι από τή μία στην άλλη ή κοινωνική πείρα, ή πνευματική ανάπτυξη, οί άνάγκες, οί σκοποί, οί τάσεις, οί επιδιώξεις.

Ἡ κοινωνία με όλα αυτά και άλλα πολλά δημιουργεῖ τήν παράδοσή της, ή όποία αποτελεί συνεκτικό κρίκο τῶν μελῶν της ὅχι μόνον κατά μία εποχή, αλλά και σέ πολυάριθμες γενεές.

Σημειώνεται, τέλος, ὅτι τὰ άτομα με τήν επικοινωνία και τήν αλληλεπίδρασή τους παίρνουν συχνά ενεργητική στάση απέναντι και στο κοινωνικό περιβάλλον, με τήν εφαρμογή ποικίλης πείρας του κατά διαφορετικό τρόπο, με τήν παράλειψη στοιχείων, επειδή δέν συμβιβάζονται με τὸ νέο (κάθε εποχή) πνεῦμα, με τόν χαρακτηρισμό άλλων λανθασμένων και γενικῶς με τήν τροποποίησή τους.

Ἡ εξάρτηση και ὁ ταυτισμός εἶναι δύο άλλες εκδηλώσεις τοῦ ανθρώπου, οί όποιες με τή σειρά τους συμβάλλουν ὅχι μόνο στην απόκτηση από αυτόν κοινωνικῆς πείρας αλλά και στην κοινωνικοποίησή του.

Ἡ εξάρτηση από άλλο ἢ άλλα πρόσωπα και ὁ ταυτισμός με ένα ἢ περισσότερα ἢ και με ομάδα προσώπων, συμβαίνουν σέ όλες τις κοινωνίες και σέ ὅλους τοὺς ανθρώπους και προορίζονται νά εξυπηρετοῦν δύο από τοὺς πιὸ βασικούς σκοπούς τῆς ύπάρξεως, τήν επιβίωση και τήν ανάπτυξη.

Ἡ ἐξάρτηση καὶ ὁ ταυτισμὸς ἀναφαίνονται κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀντεπεξέλθει μόνος, χωρὶς τὴ βοήθεια ἄλλων προσώπων, τῶν γονέων ἰδίως, στὶς ἀνάγκες ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ζωὴ κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἂν καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ παιδί, ἀκόμη καὶ τὸ βρέφος καὶ τὸ νήπιο, δὲν ἔχει ἀναπτύξει καὶ αὐτόνομη ὑπαρξή, ὅπως τοῦλάχιστον φανερώνουν πολλές ἀντιδράσεις του, ἀρνητισμός, ἀνυπακοὴ κτλ.

Κατὰ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία κυρίως, ὁ νέος ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ ἀνεξαρτησία καὶ χειραφέτηση ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, ἀλλὰ πολὺ σπάνια κόβει ὅλους τοὺς δεσμούς του μὲ αὐτήν· τώρα στρέφεται, περισσότερο ἀπὸ πρὶν, πρὸς συνομηλίκους του, μὲ τοὺς ὁποίους συνάπτει πιὸ στενὴ καὶ πιὸ διαρκὴ φιλία ἢ συνιστᾷ μὲ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς ὁμάδα, μὲ τὴν ὁποία δένεται καὶ ταυτίζεται· αὐτὸ συμβαίνει συχνὰ μὲ τὸν ἀρχηγὸ τῆς ὁμάδας, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πρόσωπά της, τὰ ὁποία θεωρεῖ μὲ βάση ποικίλα κριτήρια, ἀξιόλογα, ἄσχετα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι συχνὰ ἡ ὁμάδα ἐκτρέπεται σὲ ἀντικοινωνικὲς ἐκδηλώσεις.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία γίνεται στροφὴ πρὸς τὸ ἀντίθετο φῶλο, λόγῳ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου, ἡ ὁποία διευκολύνει τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα καὶ τὸν ταυτισμὸ μὲ αὐτά.

Τὴν ἐξάρτησή του ὁ νέος ἄνθρωπος ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, ἀπὸ τὰ ὁποία προσδοκᾷ κάτι, καὶ τὸν ταυτισμὸ του μὲ τὰ ἴδια ἢ μὲ ἄλλα, ὅποτε περίπου σκέπτεται καὶ πράττει σὰν αὐτά, ἐπειδὴ τὰ θεωρεῖ ἀνώτερά του κατὰ μία ἢ περισσότερες ἰδιότητες (πρότυπα, μοντέλα), ὅταν μπεῖ στὴν ὥριμη ἡλικία, μεταφέρει καὶ πρὸς ἄλλα τοῦ στενοῦ ἢ καὶ τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος, καὶ ἔτσι τὰ φαινόμενα ἀποβαίνουν καθολικὰ μέσα στὶς κοινωνίες. Φιλία, ἐξάρτηση, ταυτισμὸς ὑπάρχουν σὲ ὅλες τὶς ἡλικίες.

Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία μέχρι τὴν ὥριμη βρίσκονται στὴ συνήθη πορεία τῆς ζωῆς, στὰ ἀναγνώσματα, στὶς διηγήσεις, στὴν ἱστορία, στὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας κτλ.

Ἡ ὠφέλεια δέ, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτά, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς νοημοσύνης καὶ τὸ ἥθος τους. Ἄν αὐτὰ ἔχουν ὑψηλὸ βαθμὸ νοημοσύνης, τοῦλάχιστον κανονικό, καὶ ἥθος ἄμεμπτο, οἱ ἐπιδράσεις των ἐπὶ τῶν ἄλλων εἶναι εὐεργετικὲς, γιατί μεταξὺ αὐτῶν ἔχει ἀναπτυχθεῖ καὶ ἓνας συναισθηματικὸς δεσμός, ὁ

ὁποῖος κατὰ κανόνα φέρνει πιὸ κοντὰ τὸ ἓνα ἄτομο πρὸς τὸ ἄλλο· ὁ δεσμὸς αὐτὸς ὀφείλεται κυρίως στὸ αἶσθημα ἀσφάλειας, ποὺ ἀναπτύσσεται στὸν ἐξαρτώμενο καὶ στὸν ταυτιζόμενο, δοθείσης τῆς σημασίας του γιὰ τὴν ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ ἀνθρώπου.

Τοιοτοτρόπως τὰ πρόσωπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει ἐξάρτηση καὶ μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀναπτυχθεῖ ταυτισμός, καθορίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ποιὸν τῆς προσωπικότητας τῶν ἐξαρτωμένων καὶ ταυτιζομένων, ὥστε ἡ ἐρμηνεία τῆς συμπεριφορᾶς τους νὰ βασίζεται πολὺ στὶς διαπροσωπικὲς τους σχέσεις. (Πρβ. τὴ λαϊκὴ παροιμία «πὲς μου τὸ φίλο σου νὰ σοῦ πῶ ποιὸς εἶσαι».)

Ὅλα αὐτὰ ἐπιτρέπουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὑγιὲς κοινωνία μαζὶ μὲ τὴν καλῶς λειτουργοῦσα οἰκογένεια καὶ τὸ σχολεῖο εἶναι παράγοντες μεγάλης σημασίας γιὰ τὴ μετάδοση ἐπιθυμητῆς, κοινωνικῆς ιδίως, πείρας καὶ τὴν ὁμαλὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ατόμου καὶ ὡς μέλους τῆς κοινωνίας.

Η ΜΙΜΗΣΗ

Ἡ ἔννοια, ποὺ ἀποδίδεται σήμερα στὴ μίμηση, εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη, ποὺ ἔδιναν σ' αὐτὴν οἱ παλαιότεροι ψυχολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι. Ἡ σημερινὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ μίμηση ἔχει προέλθει ἀπὸ πειραματικὲς ἔρευνες, ποὺ ἔγιναν γι' αὐτὴν ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ ἐξῆς σὲ ἀνθρώπους, παιδιὰ ιδίως, ὅπως καὶ σὲ ζῶα.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ, ἡ μίμηση ἐθεωρεῖτο ὡς μία ἔμφυτη τάση (W. James καὶ ἄλλοι), ἀλλὰ κατόπιν, ιδίως ἀπὸ τὸ 1908, ὁπότεν ὁ W.J. McDougall ἐξέδωσε τὸ περίφημο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔργο του *Introduction to Social Psychology*, ἔπαυσε νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς τέτοια τάση· καὶ ὁ λόγος κυρίως εἶναι ὅτι ἡ μιμητικὴ ἐνέργεια, καθὼς ἐξακριβώθηκε, δὲν εἶναι ὁμοιόμορφη σὲ ὅλα τὰ μιμούμενα ἄτομα, ἀλλὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ἀνάλογη δὲ καὶ πρὸς τὴν κάθε ἐξωτερικὴ κατάσταση, ἐπιθυμητὴ ἢ ὄχι ἀδιάφορο, ποὺ προκαλεῖ τὴ μιμητικὴ ἀντίδραση ἐκείνων ποὺ μιμοῦνται.

Θὰ ἦταν ὅμως παράλειψη νὰ μὴν ἀναφερθεῖ ἐδῶ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ G. Tarde, ὁ ὁποῖος τὸ 1890 ἐξέδωσε τὸ ὀνομαστὸ καὶ σήμερα ἔργο του *Les lois de l'imitation*, στὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας ἀποδίδει μεγάλη σπουδαιότητα στὴ μίμηση γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας.

Ὁ Tarde, ἐγκληματολόγος ὁ ἴδιος, καταπολέμησε τὴν κυριαρχοῦσα ἀντίληψη τοῦ συγχρόνου του C. Lombroso, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἐγκλημα πηγάζει ἀπὸ τὴ βιολογικὴ σύσταση τοῦ ατόμου, καὶ ἔκαμε κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία αὐτοῦ· ὑπεστήριξε ἐπίσης ὅτι ἡ μίμηση εἶναι βασικὸ κοινωνικὸ γεγονὸς, ποὺ τὸ διέπουν νόμοι, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν τὴ φύση της καὶ τὰ ἀποτελέσματά της. Κοινωνία καὶ μίμηση, κατὰ τὸν Tarde, εἶναι δύο πράγματα ἀλληλένδετα.

Μίμηση, νομίζεται σήμερα, εἶναι ἡ συνειδητὴ εἴτε ἀσυνεῖδητη, ἀκριβὴς ἢ κατὰ προσέγγιση ἐπανάληψη τρόπου συμπεριφορᾶς, τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται ἓνα ἄτομο σὲ ἄλλο ἄτομο ἢ καὶ στὸν ἑαυτό του. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς συμπεριφορᾶς μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐνέργεια, μιὰ ἀπλὴ ἢ καὶ περίπλοκη κίνηση, μιὰ ἐκδήλωση κάποιας συναισθηματικῆς καταστάσεως, μιὰ πράξη καλὴ ἢ κακὴ, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἐλεημοσύνη καὶ τὸ ἐγκλημα, μιὰ στάση ἢ διάθεση, ἓνα ἐπίτευγμα, ὅπως ἦταν ἡ νίκη τοῦ Μιλτιάδη στὸν Μαραθῶνα, ἓνας φωνητικὸς ἦχος, μιὰ ἔκφραση, ἡ ἀπόκτηση διαφόρων πραγμάτων, ἓνα ἔργο τέχνης καὶ πολλὰ ἄλλα.

Σύμφωνα μὲ τὸν ὀρισμὸν αὐτόν, ἡ μιμητικὴ ἐνέργεια δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ βίον τοῦ ατόμου ὡς ἔμφυτη τάση ἢ δύναμη· πηγάζει ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, ἀπὸ καταστάσεις ἐξωτερικές, τὶς ὁποῖες ἀντιλαμβάνεται τὸ ἄτομο στὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον, ἀλλὰ, ἐφόσον ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὸ εἶναι του, ἱκανοποιοῦν, ἐπαναλαμβανόμενες, ἓνα ἢ περισσότερα κίνητρά του.

Ἡ ἐξωτερικὴ κατάσταση, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, εἶναι ἐκείνη ποὺ καλεῖ τὸ ἄτομο νὰ τὴν ἐπαναλάβει, νὰ τὴν ἀποδώσει ξανά, νὰ τὴ μιμηθεῖ. Ἀλλὰ κάθε κατάσταση ποὺ ἀντιλαμβάνεται ἓνα ἄτομο, δὲν γίνεται ὅπωςδῆποτε καὶ ἀντικείμενο μιμήσεως, γιὰτὶ καθεμία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ ἄτομο, τοῦλάχιστον σὲ δεδομένο χρόνον, οὔτε δὲ ἐξυπηρετεῖ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα, κάποιο σκοπὸ του, κάποια ἱκανοποίησή του, γιὰτὶ καὶ αὐτὴ ἐμπλέκεται, ὅπως εἴπαμε, στὴ διαδικασία τῆς μιμήσεως. Δὲν ἐπαναλαμβάνει δηλαδὴ τὸ ἄτομο τὴν ἐξωτερικὴ ἐνέργεια γιὰ νὰ δώσει διέξοδο στὴν ἐσωτερικὴ μιμητικὴ του τάση, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀμειφθεῖ μὲ τὴν ψυχολογικὴ ἔννοια τῆς λέξεως.

Γιὰ τὴν ἐπανάληψη δὲ τῆς μιμητικῆς ἐνέργειας, μετὰ τὴν πρώτη ἀπόδοση τοῦ εἶδους τῆς συμπεριφορᾶς, ποὺ γίνεται ἀντικείμενο μιμήσεως, σημασία μεγάλη ἔχει ἡ ἐνίσχυση (reinforcement), ἡ ἐκ νέου

δηλαδή ικανοποίηση τοῦ ατόμου, ὥστε νὰ ἀντιδρᾷ μὲ μιμητική ἐνέργεια. Ἡ ικανοποίηση αὐτὴ εἶναι ἐκείνη, ποὺ ὠθεῖ τὸ ἄτομο στὴ συνέχιση τῶν μιμητικῶν ἐνεργειῶν. Συμβαίνει δηλαδή στὴ μίμηση, τὴν ὁποία μπορούμε νὰ ἀποκαλοῦμε καὶ μάθηση μὲ μίμηση, ὅ,τι παρατηρεῖται στὴ «μάθηση μὲ σύνδεση», στὸ κατὰ I.P. Pavlov κλασσικό, λεγόμενο, “conditioning” καὶ τὸ κατὰ τὸν B.F. Skinner “operant conditioning”.

Στὸ πείραμα ἰδίως τοῦ Pavlov μετὰ ἓναν ἀριθμὸ παρουσιάσεων στὸ ζῶο (σκύλο) τῆς τροφῆς του μὲ σύγχρονη πρόκληση ἤχου (κουδουνιοῦ, βημάτων ἐπὶ τοῦ δαπέδου κτλ.), τοῦτο ἀντέδρα μὲ ἔκκριση σιέλου στὸ ἄκουσμα τοῦ γνωστοῦ του ἤχου ἀντὶ τοῦ κρέατος (μεμαθημένο ἐρέθισμα - μεμαθημένη ἀντίδραση). Μετὰ ἀπὸ μερικὲς ὅμως τέτοιες ἐπαναλήψεις ὁ σκύλος ἔπαυσε νὰ ἀντιδρᾷ στὸν ἤχο μὲ ἔκκριση σιέλου· στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐγίνετο ἐνίσχυση — παρουσίαση πάλιν κρέατος μὲ ἤχο — καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτή, τὸ ζῶο ἀντέδρα πάλι στὸν ἤχο μὲ ἔκκριση σιέλου, διότι ἐνισχύθη ὁ σύνδεσμος μεταξὺ μεμαθημένου ἐρεθίσματος (ἤχου) καὶ μεμαθημένης ἀντιδράσεως (ἐκκρίσεως σιέλου σ’ αὐτόν).

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα λεχθέντα, στὴν ὅλη διαδικασία τῆς μιμήσεως, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ τρεῖς φάσεις, τὴν παρώθηση, τὴν ἀντίληψη καὶ τὴ μάθηση — γιατί μάθηση εἶναι οἱ ἐνέργειες, ποὺ ἐπαναλαμβάνει ἓνα ἄτομο κατ’ ἀντίδραση σὲ ὀρισμένη κατάσταση —, παρατηρεῖται μιὰ ἐκλεκτικότητα στὸν μιμούμενο, γιὰ τὴν ὁποία θὰ προστεθοῦν λίγες λέξεις.

Τὰ κίνητρα, ποὺ ἐγείρονται κατὰ τὴν ἀντίληψη διαφόρων καταστάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, οὔτε τὰ ἴδια ἀκριβῶς εἶναι σὲ ὅλα τὰ ἄτομα, ποὺ τὶς ἀντιλαμβάνονται, οὔτε τὴν ἴδια ἔνταση ἔχουν. Ἀκόμη καὶ στὸ ἴδιο ἄτομο, ἂν ἀντιλαμβάνεται μιὰ κατάσταση σὲ διαφορετικὰ χρονικὰ διαστήματα, αὐτὰ ἐνδέχεται νὰ εἶναι κάθε φορὰ ἄλλα.

Κάθε κατάσταση εἶναι ὅποια εἶναι, ἀλλὰ δὲν προκαλεῖ ἐπανάληψη μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔνταση, τὴν ἴδια ἱκανότητα κτλ. σὲ ὅλα τὰ ἄτομα, στὴν ἀντίληψη τῶν ὁποίων τυχὸν ὑποπίπτει.

Ἐξ ἄλλου, τὸ κάθε ἄτομο εἶναι ἐπίσης ἐκλεκτικὸ ὡς πρὸς τὰ ἄτομα, ἀπὸ τὰ ὁποία προέρχονται τρόποι συμπεριφορᾶς, ποὺ μποροῦν νὰ προκαλέσουν μίμηση, γιατί τὸ καθένα παίρνει ὡς πρότυπο

ἄλλου εἴδους ἄτομο, προκειμένου νὰ τὸ μιμηθεῖ· οὔτε δὲ καὶ μιμεῖται ὅλους τοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς τοῦ ἴδιου ἀτόμου, τοὺς ὁποίους ἀντιλαμβάνεται τοῦτο. Μὲ κριτήριον δηλαδή καὶ τὴ μίμηση παρατηροῦνται εὐρείας ἐκτάσεως ἀτομικὲς διαφορές.

Ἡ μίμηση, ἡ ἐπανάληψη ἐρεθισμάτων, τὰ ὁποῖα συλλαμβάνομε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα εἶδη, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ διακριθεῖ, ἀνάλογα μὲ τὴ φύση τοῦ ἐρεθίσματος κτλ., χωρίζεται καὶ σὲ ἑτερομίμηση καὶ αὐτομίμηση. Ἑτερομίμηση λέγεται ἡ μίμηση, ὅταν γίνεται σὲ ἀντίδραση σὲ ἐρεθίσματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ζῶα ἢ καὶ ἄψυχα πράγματα, αὐτομίμηση δέ, ὅταν πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ μιμούμενο ἄτομο.

Ἡ αὐτομίμηση παρατηρεῖται σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἰδίως στὰ παιδιά, καὶ μάλιστα στὰ βρέφη. Αὐτομίμηση π.χ. εἶναι ἡ προφορά — συνήθως πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο μῆνα — ἐνὸς φθόγγου, ἡ ὁποία μάλιστα ἐκλαμβάνεται ὡς ἔνδειξη ἐνάρξεως ἐκμαθήσεως τῆς μητρικῆς γλώσσας ἢ, ἔστω, προάσκησις γιὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐκμάθησός της. Τὸ βρέφος αὐτοπαρωθούμενον προφέρει τὸν φθόγγο, τὸν ὁποῖο στὴ συνέχεια ἀντιλαμβάνεται προφερόμενον ἀπὸ τὸ ἴδιο καὶ τὸν ἐπαναλαμβάνει (κυκλικὴ ἀντίδραση).

Ὁ φθόγγος δηλαδή, ἀφοῦ ἐγκατασταθεῖ, ἀποτελεῖ ἐρέθισμα συγχρόνως καὶ ἀντίδραση. Μὲ τὴν πάροδο δὲ τοῦ χρόνου ἡ αὐτομίμηση μετατρέπεται σὲ μίμηση ἄλλου ἀτόμου, φθόγγων ἄλλου ἀτόμου ὅποτε θεωρεῖται ὅτι ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ ἐκμάθησις τῆς μητρικῆς γλώσσας. Ἐννοεῖται, στὴ συνέχεια γίνονται ἀντικείμενα μιμήσεως, ἀκριβέστερα, ἑτερομιμήσεως, ὁλόκληρες λέξεις καὶ κατόπιν φράσεις, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν ἡ μίμηση αὕτη εἶναι ἀκριβὴς ἢ ὄχι.

Σημειώνεται ἀκόμη γιὰ τὴν ἑτερομίμηση καὶ αὐτομίμηση καὶ κάθε ἄλλο εἶδος της, ὅτι μεγάλη σπουδαιότητα ἔχει ἡ πρώτη ἀντίδρασις στὴν κατάστασις, ποὺ ἐπιλέγει τὸ ἄτομο γιὰ νὰ τὴν ἐπαναλάβει, γιὰ νὰ τὴ μιμηθεῖ. Ἄν αὕτη εἶναι ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὸ ἄτομο, ἂν παρέχει σ' αὐτὸ κάποια ἱκανοποίηση, κάποια ἀμοιβὴ στὴν ἐκπλήρωσις συνειδητοῦ ἢ ἀσυνειδήτου σκοποῦ του, τότε ἡ πιθανότητα περαιτέρω ἐπαναλήψεως τῶν ἀντιδράσεων μέχρι τὴν ὁλοκλήρωσις τῶν μιμητικῶν ἐνεργειῶν πρὸς τὴν κατάστασις εἶναι μεγάλη.

Σὰν ἀνακεφαλαίωσις, τέλος, παρατηρεῖται, ὅτι τὴν ἐπικοινωνία, τὴν ἑκφραση, τὴν ἀλληλεπίδραση, τὴν ἐξάρτησις, τὸν ταυτισμό, τὴ μίμηση καὶ τὶς ἄλλες κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ φι-

λία, ή σύμπνοια, ή συνεργασία, ή αλληλοβοήθεια, ή αμιλλα κ.ά., παρακολουθεῖ, σέ τελευταία ἀνάλυση, μάθηση, ἀπόκτηση δηλαδή γνώσεων, ἰδεῶν, δεξιοτήτων καὶ πολλῶν ἄλλων εἰδῶν τῆς πείρας. Ὅλα αὐτὰ δὲ συμβαίνουν στήν προσπάθεια ποὺ καταβάλλει κάθε ἄτομο, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του, νὰ προσαρμόζεται καὶ ἀναπροσαρμόζεται στὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο κοινωνικὸ περιβάλλον του.